

Tomasz Ruciński

"Z filozofii indyjskiej kwestie wybrane", Franciszek Tokarz, Lublin 1974 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 12/2, 218-222

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

umysłu, która mu umożliwiła zerwanie wszelkich więzów dawnej tradycji i zwyczaju oraz obyczajów właściwych poszczególnej epoce — wolności duchowej, która zrzuca z siebie krępujące ją siły materialnej egzystencji... Indie nauczyły nas również idei absolutnego umiłowania skierowanego ku wszystkim stworzeniom żywym, wykluczającego wszelkie obsesje zazdrości, gniewu, niecierpliwości, odrazy i współzawodnictwa, a wyrażającego się w głębokiej litości i współczuciu dla pozbawionych rozsądku, złych i grzesznych — absolutnego umiłowania, świadomego nierozdzielności wszystkich istot.' W dalszym ciągu opisuje on wkład wniesiony przez Indie do chińskiej literatury i sztuki, muzyki i architektury, malarstwa i rzeźby, dramatu, poezji i prozy, astronomii i medycyny, metod wychowania i organizacji społecznych. Por. „Viśvabhāratī Quarterly”, październik 1924 r.”

Ks. Franciszek Tokarz, Z filozofii indyjskiej kwestie wybrane, TN KUL, Lublin 1974, stron 160.

W serii Rozpraw Wydziału Filozoficznego Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wydało pośmiertnie część dorobku naukowego ks. doc. dra Franciszka Tokarza. Sylwetkę autora przedstawił dr Leon Cyboran. Na całość *Kwestii wybranych* składają się: I. Tematy upanisadowe, II. Bhagawadgita, III. Tematy buddyjskie, oraz Wprowadzenie, w którym autor zajmuje stanowisko w dyskusji dotyczącej transkrypcji i spolszczania wyrazów sanskryckich i prakryckich (*pāli, ardhamāgadhī*). W *Przeglądzie orientalistycznym* 1969, s. 383—385 prof. Eugeniusz Słuszkiewicz uzupełnia i częściowo poprawia uwagi o transkrypcji ks. Tokarza, nawiązując do swoich uwag na ten temat też w *Przeglądzie orientalistycznym* 1959, s. 203—208 i 1961, s. 53—59.

I. Tematy upanisadowe. Są to artykuły, z których każdy stanowi oddzielną całość. Rozważa w nich autor niektóre zagadnienia filozoficzne upanisad.

1. Poznawalność bytu absolutnego w systemie wedanty. W artykule tym tezę autora dokumentowaną cytataami jest, że w upanisadach i w wedancie głosi się intelektualną poznawalność istnienia bytu absolutnego, a niepoznawalność jego istoty (terminów istota i natura w odniesieniu do absolutu używa autor zamiennie) oraz możliwość mistycznego, intuicyjnego oglądu absolutu, polegającego na odkryciu tożsamości najgłębszego pierwiastka w człowieku, atmana, z absolutem, brahmanem.

2. *Saccidānanda*. W artykule tym autor omawia określenia bytu absolutnego: *sat, satya* — istniejący, rzeczywistość, *cit* — świadomość,

ānanda — szczęśliwość. Warto może dodać, że terminy *sat* i *satya* obok etymologicznego znaczenia: istniejący i rzeczywistość, mają też drugie: prawdziwy i prawda (np. w znanej z godła Indii formule pochodzącej z upaniszady Mundaka 3.1.6.: *satyam eva jayate, na anṛtam* — prawda tylko zwycięża, nie fałsz), które się również odnosi do bytu absolutnego. Konsekwencją tego jest indyjska koncepcja prawdy. Według profesora Regameya: „Dla zachodniego umysłu prawda jest określeniem i opisem rzeczywistości; dla indyjskiego zaś prawda ma być urzeczywistniona, jest identyfikacją z rzeczywistością. Na zachodzie prawda jest ideą, w Indiach jest bytem. Sama etymologia sankryckiego terminu *satya* wskazuje, że znaczy on: „to, co istnieje”. Jest ona faktem ontologicznym, podczas gdy na Zachodzie jest pojęciem epistemologicznym”.¹

3. *Prajāpati* o bycie absolutnym. W artykule tym streszcza autor przypowieść z upaniszady Czhandogja (8, 7—12), dyskutując z interpretacją P. Deussena i E. Senarta oraz przeprowadza wnikliwą analizę kontrowersyjnych partii tekstu.

4. Kwestia wyzwolenia (*moksha*) w upaniszadach. Na wstępie wyjaśnia autor, co znaczy wyzwolenie w filozofii indyjskiej, a dalej przedstawia stanowisko upaniszad, interpretację Siankary i innych wedantystów. Kwestia wyzwolenia jest jedną z ważniejszych w filozofii indyjskiej. Rozwiązania tej kwestii uzależnione są w pewnym stopniu od rozwiązań innej kwestii, mianowicie stosunku najgłębszego pierwiastka w człowieku, prawdziwego „ja”, do bytu absolutnego. Według autora „jedne wypowiedzi upaniszad zdają się mówić o identyczności, drugie o różności” (s. 50). Pierwsze stanowisko ilustruje autor formułą *tat tvam asi* — Tym ty jesteś, zaś drugie przykładem (*dṛstānta*) o dwóch ptakach, siedzących na jednym drzewie, z których jeden spożywa jagody, owoce, zaś drugi tylko patrzy. Z kontekstu wynika, że autor utożsamia pierwszego z tych ptaków z „ty” (*tvam*) z formuły *tat tvam asi*, zaś drugiego z *tat*, z bytem absolutnym. Sądzę, że przykład o dwóch ptakach wyraża myśl, że jest dwóch atamanów, dwa „ja”. Aktualny podmiot w świadomości, „ja” doznające, *bhoktr*, to ten ptak, który spo-

¹ Constantin Regamey: *Remarks on Comparative Analysis of Eastern and Western Cultural and Ideological Attitudes*, International Symposium on History of Eastern and Western Cultural Contacts, Collection of Papers Presented, compiled by the Japanese National Commission for Unesco, listopad 1959, s. 208.

„For the Western mind Truth is a definition and description of Reality; for the Indian, Truth is to be realized, is the identification with Reality. In the West Truth is an idea, in India it is a being. The etymology itself of the sanscrit word *satya* shows that it means: „what exist”. It is an ontological fact, whereas in the West it is an epistemological concept.”

żywa jagody, i właściwy, czysty podmiot. Formuła *tat tvam asi* nauca o tożsamości tego czystego podmiotu z bytem absolutnym. Takie rozróżnienie dwóch atmanów jest np. w upaniszadzie Katha 1.3.1. Komentując ten fragment Ramanudża wyjaśnia, że jeden z nich jest *jña*, poznający; to ten ptak, który spogląda, świadek, zaś drugi, to dusza indywidualna, *jīva*; to ptak, który je. Podobna myśl znajduje się w Brahmasutrach 1.2.11. Gdy w upaniszadach się mówi o atmanie, to chodzi przeważnie o tego, który jest *jña*. Przykład podany przez autora nie stanowi uzasadnienia twierdzenia o różności najgłębszego pierwiastka w człowieku i bytu absolutnego.

5. Byt absolutny w upaniszadach i u św. Tomasza z Akwinu. Intencją autora jest wykazanie, że pojmowanie bytu absolutnego w upaniszadach i u św. Tomasza z Akwinu jest podobne. Rozważania swoje uzasadnia autor licznymi cytatami z upaniszad i z pierwszej części Sumy teologicznej. Najpierw wykazuje podobieństwo w określeniach absolutu: *sat-cit-ānanda* według upaniszad i *qui est, ipsum intelligere, beatitudo* u św. Tomasza, a potem wskazuje na podobieństwo rozumienia bytu absolutnego jako przyczyny sprawczej i jego immanentności w rzeczach. Nie ma natomiast podobieństwa w pojmowaniu przyczyny materialnej. W upaniszadach absolut nią jest, zaś u św. Tomasza nie.

II. B h a g a w a d g i t a. W drugiej części *Kwestii wybranych* autor omawia Bhagawadgitę. Najpierw podaje wiadomości ogólne o tym utworze, jego miejsce i rolę w filozofii indyjskiej, potem, w drugim rozdziale, wybrane strofy w transkrypcji i tłumaczeniu dosłownym i metrycznym wraz z objaśnieniami. Ułożone są one w pięciu grupach tematycznych: 1. „Duch w człowieku wieczny” 2. Działanie bezinteresowne 3. Panenteizm 4. Pieśń XI — apogeum Bhagawdgity 5. „Należy strzec się ludzi diabelskich”.

Autor często krytykuje tłumaczenie XI księgi Bhagawadgity zawarte w *Wielkiej Literaturze Powszechnej* t. V. *Antologia*, część pierwsza, wydanej nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego 1932. W swoim tłumaczeniu powołuje się na komentarz Sridhary i opracowanie S. Radhakrishnana.

III. T e m a t y b u d d y j s k i e. Trzecia część *Kwestii wybranych* składa się z siedmiu artykułów o buddyzmie.

1. Dane dotyczące Buddy i Nauki buddyjskiej. W artykule tym podaje autor najważniejsze fakty z życia Buddy, przedstawia zwięźle buddyjskie prawo zależnego powstawania i cztery prawdy buddyjskie, które omawia szerzej w innych artykułach.

2. Istota i specyficzność buddyzmu. Według autora buddyzm ma wiele wspólnego z hinduizmem i dżinizmem, lecz to, co jest dla buddyzmu specyficzne i jest istotą nauki buddyjskiej, to *pratīyasamutpāda*, prawo zależnego powstawania. Jest ono tematem następnego artykułu.

3. Buddyjskie prawo zależnego powstawania (*pratītyasamutpāda*). Prawo to składa się z dwunastu członów, etapów, warunków powstawania samsary, kołowrotu wcieleń, empirycznego bytowania. W artykule tym autor dokładnie omawia wszystkie etapy.

4. Cztery prawdy buddyjskie (z kanonu palijskiego). Autor podaje własne tłumaczenie z palijskiego czterech prawd buddyjskich. Warto wspomnieć, że oprócz wymienionego przez autora tłumaczenia S. Schayera w *Wielkiej Literaturze Powszechnej* (t. 5. *Antologia* s. 63), prawdy te przetłumaczył E. Śluszkiewicz w „Budda i jego nauka” (Książka i Wiedza, Warszawa 1965, s. 160—162).

5. Nauka samego Buddy, czy późniejszy jej rozwój. W artykule tym poddaje autor rozważaniom historycznym teorię negującą istnienie substancji. Krytycznie ocenia stanowisko, według którego Budda miał głosić teorię substancjalności, reprezentowane w Polsce przez prof. St. Schayera.

6. Systemy buddyzmu — *hīnayāna* i *mahāyāna*. Najpierw podaje autor różnice filozofii hinajany i mahajany, a następnie omawia trzy główne szkoły hinajany, a także podobieństwa i różnice ich filozofii: 1. *sarvāstivādin* — *vaibhāsika* 2. *sautrāntika* 3. *theravādin*.

7. Teoria poznania Dharmakirtiego. Autor bardzo ciekawie i wnikliwie analizuje teorię poznania Dharmakirtiego, jednego z najważniejszych filozofów buddyzmu. Opiera się przy tym na tekście *Nyāyabindu* i opracowaniach badaczy buddyzmu. Drugim, obok *Nyāyabindu*, dziełem Dharmakirtiego zachowanym w sanskrycie, którego tytułu autor nie podaje, jest *Pramānavārttika* — „Objaśnienie źródeł poznania”. Analizując teorię poznania Dharmakirtiego autor znajduje wiele podobieństw z teorią poznania Kanta, np. „rzecz sama w sobie”, dwa źródła poznania i inne. O tym, że mimo podobieństw filozofie ich są różne, ze względu na odmienne pojmowanie prawdy, prof. Regamey pisze: „Weźmy na przykład dwóch filozofów, których epistemologia jest naprawdę bardzo podobna: z jednej strony Kanta, z drugiej Dharmakirtiego. Jednak rezultaty ontologiczne po obu stronach są wprost przeciwne. Dla Kanta, prawa matematyczne są absolutnie prawdziwe, ponieważ są *a priori* i całkowicie niezależne od niepoznawalnej rzeczywistości. Według Dharmakirtiego, z tego samego powodu winno się je uważać za nieabsolutne”.² Warto dodać, że nowszym opracowaniem filozofii Dharmakirtiego

² tamże: „Let us take for instance two philosophers whose epistemology is really very similar: Kant on one side and Dharmakirti on the other. Yet the ontological results on both sides are exactly opposite. For Kant, mathematical laws are absolutely true, because they are *a priori* and completely independent of the unknowable reality. For Dharmakirti, for the same reason, they should be considered as non-absolute.”

na podstawie przebadania większej ilości tekstów (także tybetańskich i chińskich) zajął się współczesny badacz filozofii buddyjskiej prof. E. Steinkellner z Wiednia.³

Oceniając pracę ks. Tokarza należy zauważyć, że w podejmowaniu zagadnień częściowo się on kierował kwestiami filozofii europejskiej, ale niedostatecznie uwzględniał różnice w samych podstawach tych filozofii. Np. istnienie w upanisadach i istnienie u św. Tomasza są inaczej rozumiane. Tak samo *cit* i *intelligere*. Każdy termin filozofii indyjskiej należy badać w kontekście całego systemu, nie sugerując się słownikowym podobieństwem z terminami filozofii europejskiej.

Praca ks. Tokarza, zaopatrzona w dwa indeksy, jest starannie wydana. Redakcja zachowała styl autora.

Wartość książki niezmiernie by podniosła jej naukowa redakcja. Także planowane przez autora a niezrealizowane z powodu śmierci wydanie pozostałych jego prac, rozproszonych w różnych czasopismach i obecnie trudno dostępnych, byłoby bardzo pożądane.⁴

Tomasz Ruciński

---

³ Ernst Steinkellner: *Wirklichkeit und Begriff bei Dharmakirti*, Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens, Band XV, Wien 1971, s. 179—211. Nowszą pracą tegoż autora jest rekonstrukcja i tłumaczenie z tybetańskiego (i z sanskryckich cytatów) drugiego rozdziału głównego dzieła Dharmakirtiego: E. Steinkellner, *Dharmakirti's Pramānaviniścayah zweites Kapitel: Svārthānumānam*, Teil I, Wien 1973. Teil II w przygotowaniu.

⁴ Od Redakcji: przepraszamy Czytelników za niepoprawne wydrukowanie niektórych wyrazów transkrybowanych.